

OD REDAKCJI

DOI: 10.21697/fp.2016.2.01

Po latach, kiedy trudno było znaleźć chętnych do pisania w „Forum Pedagogicznym”, nadeszły czasy bardziej sprzyjające. Kolejka materiałów oczekujących obecnie na publikację znacznie się wydłużyła, co oznacza oczywiście więcej pracy dla zespołu redakcyjnego, recenzentów i korektorów. Niewątpliwie na obecny stan rzeczy, oprócz uzyskania 10 pkt w ostatniej ministerialnej parametryzacji czasopism naukowych, miało wpływ również wyodrębnienie w czasopiśmie działu tematycznego, którego problematyka została zaplanowana już do 2018 roku. W tym posunięciu głównym punktem odniesienia były dla nas wydarzenia naukowe, które będą mieć miejsce na Wydziale Nauk Pedagogicznych (WNP) Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie. „Forum Pedagogiczne” ma bowiem do spełnienia również funkcję dokumentacyjną. W związku z tym na zawartość poprzedniego, pierwszego w 2016 roku, numeru złożyły się referaty wygłoszone na konferencji naukowej zatytułowanej „Osoba z niepełnosprawnością w przestrzeni społecznej. Dwa światy – jedność w praktyce edukacyjno-rehabilitacyjnej, zawodowej i twórczej”, zorganizowanej na WNP w dniach 19–20 października 2015 roku. Podobnie jest tym razem, przy czym liczba tekstów zgromadzonych po dwóch wydarzeniach naukowych, które odbyły się w minionym okresie na WNP, znacznie przekracza ramy jednego numeru i dlatego podzieliliśmy ten numer na dwie części. Każda z części ukaże się jako osobny wolumin z następującym oznaczeniem: 2016/2, cz. 1 i 2016/2, cz. 2. Oczywiście takie rozwiązanie nie byłoby możliwe bez dodatkowych środków z budżetu WNP na opracowanie redakcyjne i druk. Za okazaną życzliwość i wsparcie finansowe w imieniu zespołu redakcyjnego dziękujemy Władzom Dziekańskim i Radzie Wydziału.

Oddajemy do rąk czytelników pierwszą ze wspomnianych powyżej części drugiego numeru „Forum Pedagogicznego” z 2016 roku. Wypełniają ją referaty wygłoszone podczas międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Kształcenie moralno-etyczne i kompetencje: zadania systemu oświatowego w nowoczesnym społeczeństwie”, która odbyła się na WNP w dniach 20–22 listopada 2015 roku. Konferencja zgromadziła 31 prelegentów z następujących krajów: Austrii (3), Chin (2), Niemiec (6), Republiki Czeskiej (1), Słowacji (3), Turcji (2) i oczywiście Polski (14). Organizatorem tego wydarzenia był zespół Katedry Pedagogiki Ogólnej i Filozofii Wychowania WNP. Patronat naukowy nad wydarzeniem roztoczył Komitet Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk, natomiast patronem honorowym był Mazowiecki Kurator Oświaty. Ze względu na międzynarodowy charakter wielkim wsparciem okazała się dotacja udzielona przez Fundację Współpracy

Polsko-Niemieckiej, która w znacznej części pokryła koszty tłumaczenia symultanicznego podczas trzydniowych obrad.

Tak jak w poprzednim numerze, tak również i w tym, strukturę publikacji i zawartość poszczególnych artykułów omówi poniżej redaktor naukowy, który zgromadził materiał i czuwał nad jego opracowaniem.

Dariusz Stępkowski, Emilia Śmiechowska-Petrovskij

To że wychowanie moralne i nauczanie moralno-etyczne wchodzi w zakres oświaty publicznej i podlegają jej odpowiedzialności, wydaje się współcześnie równie oczywiste, co wątpliwe, a nawet sporne. Ten stan rzeczy skłonił inicjatorów i organizatorów konferencji zatytułowanej „Kształcenie moralno-etyczne i kompetencje: zadania systemu oświatowego w nowoczesnym społeczeństwie” do zaproponowania spotkania, które będzie nie tylko kolejnym terminem w napiętym kalendarzu wydarzeń naukowych „do zaliczenia”, lecz również da szansę zainteresowanym – naukowcom oraz nauczycielom etyki – na zorientowanie się, jakie tendencje dominują w europejskich i pozaeuropejskich systemach oświatowych odnośnie do kształcenia moralnego i jakie prowadzi się obecnie badania pedagogiczne w tym zakresie. Niewątpliwie takie postawienie sprawy uprzywilejowało pedagogów zbliżonych do praktyki edukacyjnej, ale nie zabrakło również głosów teoretyków, którzy z różnych perspektyw rozważali potrzebę wychowania moralnego we współczesności, możliwość kształtowania kompetencji moralno-etycznej w warunkach szkolnych i zastanawiali się nad warunkami, jakie musi spełnić publiczny system oświatowy, aby edukacja moralna przyniosła spodziewany efekt – i co miałoby być tym efektem.

Z satysfakcją należy stwierdzić, że organizatorom udało się pozyskać do udziału dwa zespoły badawcze, które jako nieliczne w Europie zrealizowały empiryczne projekty dotyczące kształcenia moralnego w szkole. Pierwszy z nich pochodzi z Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie (Niemcy), drugi natomiast z Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Trnawskiego w Trnawie (Słowacja). Wszystkie referaty wygłoszone przez członków pierwszego zespołu ukazują się tutaj w tłumaczeniu na język polski, natomiast te, które przedstawili koledzy z Trnawy, są publikowane w języku angielskim.

Teksty dokumentujące wspomnianą powyżej międzynarodową konferencję naukową uporządkowano w tym woluminie zgodnie ze strukturą „Forum Pedagogicznego”. Ich kolejność nie odzwierciedla zatem porządku prezentowanego podczas konferencji (Stępkowski 2016). Wydaje się jednak, że nie zakłóci to recepcji zebranych materiałów.

Dział tematyczny zarezerwowano dla artykułów opisujących zamierzenia naukowe powstałe w związku z pierwszym ze wspomnianych powyżej projektów

badawczych. Autorami tekstów są członkowie berlińskiego zespołu określanego skrótowo jako projekt ETiK i współpracujący z nimi pedagodzy z Austrii, Chin, Polski i Wielkiej Brytanii. Ci ostatni już przeprowadzili bądź prowadzą niedługo przygotowania do zrealizowania w swoich krajach ojczystych badania podobnego do tego z Berlina. Dla odróżnienia, ich zamierzenie naukowe opatrzone mianem badania ETiK-International. W dziale tematycznym zamieszczono charakterystykę każdego z narodowych badań ETiK-International, a wprowadzeniem do nich jest artykuł autorstwa obojga kierowników projektu ETiK – Dietricha Bennera i Roumiany Nikolovej. Przy okazji należy nadmienić, że teksty te ukazały się w języku niemieckim jako ostatnia część publikacji zbiorowej pod redakcją naukową wymienionych pedagogów (Benner, Nikolova 2016, s. 199–277).

W zaanonsowanym powyżej artykule wprowadzającym D. Bennera i R. Nikolovej pt. *Stan umiędzynarodowienia badania ETiK i jego koncepcja teoretyczno-empiryczna*, niemieccy badacze wyjaśniają, jak zrodził się pomysł przetransponowania poza granice Niemiec opracowanego w Berlinie Testu Kompetencji Moralno-Etycznej Piętnastolatków (TKM-EP) i jakie rodzime problemy badawcze zamierzają podjąć zainteresowani tym narzędziem pedagodzy z Edynburga, Szanghaju, Warszawy i Wiednia.

Drugi artykuł to tekst napisany przez Dariusza Stępkowskiego, Stanisława Ivanova i Annę Ksionek pt. *ETiK-International Warszawa. Historia badania, problemy badawcze i analiza wyników*. Autorzy prezentują w nim jedno z dwóch badań ETiK-International, które zrealizowano do tej pory. Przeprowadzono je na wiosnę 2014 roku w gimnazjach Warszawy i województwie mazowieckiego, i mimo trudności, o których szczegółowo mówi się w artykule, można je uznać za sukces. W szczególności wiele do myślenia dają wyniki dotyczące kompetencji moralno-etycznych polskich nastolatków pochodzących z rodzin mniej uprzywilejowanych społecznie.

Georg Ritzer, Ines M. Breinbeuer, Henning Schluss i Thomas Krobath w tekście pt. *ETiK-International Wiedeń. Problemy badawcze, przeprowadzone badanie i analiza wyników* składają raport z drugiego zrealizowanego do tej pory badania ETiK-International. Miało ono miejsce w Wiedniu i odbyło się – podobnie jak badanie warszawskie – wiosną 2014 roku. Prezentując wyniki zastosowania TKM-EP w innych, jednak nieodległych od niemieckich warunkach, autorzy zwracają uwagę na konieczność uzupełnienia „twardych” danych, uzyskanych za pomocą pytań testowych, danymi „miękkimi”, które ich zdaniem pomagają w zrozumieniu stylu myślenia i sposobu argumentowania nastolatków w sprawach moralnych.

Pochodząca z USA i zatrudniona w University of Edinburgh w Szkocji Andrea R. English omawia temat: *Doświadczenia nieciągłości a refleksyjne uczenie się na podstawie dylematów moralnych. Studium jakościowe w ramach badania ETiK-International Edynburg*. Przygotowując się do przeprowadzania badania ETiK-International w ojczyźnie Davida Huma, autorka zastanawia się nad możliwością połączenia badania empirycznego przy użyciu TKM-EP z badaniami jakościowymi.

Przedmiotem tych ostatnich będą doświadczenia nieciągłości powstające w uczniach przy przechodzeniu między kolejnymi poziomami kompetencyjnymi w ramach kompetencji cząstkowych. Impulsem do doświadczania tych nieciągłości ma być przepracowywanie na zajęciach szkolnych dylematów moralnych, które zaangażują uczniów poznawczo i światogłądowo.

Następny tekst wyszedł spod pióra dwóch przedstawicieli ETiK-International z jedyne go jak dotąd pozaeuropejskiego ośrodka naukowego, w którym zwrócono uwagę na projekt ETiK i opracowany w nim TKM-EP, a mianowicie z East China Normal University (ECNU) w Szanghaju – Zhengmei Penga i Tao Penga. W artykule pt. *ETiK-International Szanghaj. Zamierzenie badawcze i raport z konstruowania zadań dostosowanych do kontekstu chińskiego* wyjaśniają oni genezę swojego zainteresowania berlińskimi badaniami i donoszą o pracach podjętych w celu zaadaptowania TKM-EP do specyficznej sytuacji w Chinach.

W zamykającym dział tematyczny artykule pt. *Wstępna międzynarodowa walidacja Testu Kompetencji Moralno-Etycznej Piętnastolatków* Stanislav Ivanov zestawia dane uzyskane w dwóch zrealizowanych do tej pory badaniach ETiK-International – w Warszawie i Wiedniu – z tymi, które zostały zgromadzone w ramach projektu ETiK i dokonuje ich analizy porównawczej. Autor podkreśla zależności zachodzące między uczestniczeniem w zajęciach etyki w szkole a kompetencją moralno-etyczną, którą określono przez porównanie wyników testu uzyskanych przez uczniów biorących udział w lekcjach etyki i tych, którzy w nich nie uczestniczą.

W rubryce *Artykuły i rozprawy* zamieszczono teksty, które zostały wygłoszone na wspomnianej powyżej konferencji w języku polskim. W pierwszym z nich Wanda Kamińska i Dariusz Stępkowski stawiają fundamentalne pytanie: *Wychowanie moralne czy nauczanie moralno-etyczne?* Poszukując na nie odpowiedzi, punktem odniesienia czynią starą, ale wciąż aktualną koncepcję nauczania wychowującego autorstwa klasyka pedagogiki – Johanna F. Herbarta. Koncepcja ta umożliwia podział zadań w zakresie formowania moralności na edukacyjne (czytaj: szkolne) i nieedukacyjne (czytaj: pozaszkolne). Na tym tle autorzy prześledzili programy nauczania etyki w Polsce, zwracając uwagę na proponowany w nich podział ról między szkołą a domem rodzinnym. W konkluzji stwierdzają, że błędem jest traktowanie nauczania moralno-etycznego w szkole jako zamiennika edukacji religijnej.

Także w konwencji pytania zatytułował swój artykuł Jarosław Horowski (*Rozwój zdolności sądenia czy rozumowania?*). Pytanie to dotyczy samego sedna kompetencji moralnej. Pochodzący z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu znawca pedagogiki tomistycznej w nawiązaniu do terminologii wypracowanej przez ten kierunek filozoficzny skłania się do wniosku, że w edukacji moralnej należy uczyć najpierw dokonywania sądów, a dopiero w następnym kroku przeprowadzenia rozumowania moralnego. To pierwsze, jego zdaniem, wiąże się w nierozzerwalny sposób z rozumiejącym wglądem w rzeczywistość, tradycyjnie zwanym również kontemplacją. Na tej podstawie można powiedzieć, że niestety pod wpływem

filozofii i preferowanego w niej myślenia spekulatywnego etykę i jej nauczanie traktuje się raczej jako ćwiczenie w konstruowaniu wysublimowanych rozumowań, a nie empatyczne zbliżenie do problemu moralnego zawartego np. w dylemacie moralnym i kierowane intuicją moralną (czytaj: sumieniem) poszukiwanie rozwiązania.

Kolejny tekst wyszedł spod pióra Piotra Magiera, który pisze *O potrzebie etyki w pedagogice*. Z metateoretycznego punktu widzenia autor sprzeciwia się łatwo zauważalnej tendencji do unaukowania pedagogiki przez wyeliminowanie z niej treści normatywnych i nie tylko optuje za obecnością tych treści w pedagogicznych analizach wychowania, lecz również dowodzi, że pedagogika bez etyki traci swoją naukową tożsamość.

Marzanna Bogumiła Kielar w tekście zatytułowanym *Przeszkody na drodze ku postkonwencjonalnym poziomom moralności i poznania* zastanawia się nad barierami, które utrudniają – nie tylko we współczesności – osiągnięcie najwyższego poziomu rozwoju moralnego, który zgodnie z nomenklaturą Lawrence’a Kohlberga określa się jako postkonwencjonalny. Autorka ze szczególną uwagą śledzi zjawisko edukacji, które ma miejsce w kontekście nauczania szkolnego i powoduje zahamowanie rozwoju duchowego, psychicznego i moralnego uczniów, wprost przeciwne do deklaracji składanych przez funkcjonariuszy systemu oświatowego i zapisów istniejących w dokumentach oświatowych.

W artykule pt. *Zastosowanie metody zadaniowej do rozwijania kompetencji działania moralnego* Maria Kuchcińska przywołuje najpierw wnioski pochodzące z przeprowadzonych przez siebie w przeszłości eksperymentów pedagogicznych, których przedmiotem było uczenia dzieci w różnym wieku samodzielności za pomocą autorsko opracowanej metody zadaniowej, a następnie rozważa możliwość zastosowania tej samej metody do rozwijania moralności. Autorka jest głęboko przekonana, że jej metoda okaże się również skuteczna i w tym zakresie. Niestety, z treści artykułu nie dowiadujemy się, o jakie (nowe?) zadania może chodzić w nauczaniu moralno-etycznym. Być może wynika to stąd, że mówiąc o zadaniach, M. Kuchcińska zwraca więcej uwagi na jakość interakcji pedagogicznych niż na ich przedmiot. Od tego pierwszego zależy jej zdaniem skuteczność metody zadaniowej.

Następny tekst umieszczony w *Artykułach i rozprawach* to raport z badań przeprowadzonych przez Marcina Fankanowskiego, który nosi tytuł: *Preferencje aksjologiczne nauczycieli a postrzeganie wartości przez uczniów*. Zatrudniony w Centrum Edukacji Nauczycielskiej Uniwersytetu Wrocławskiego psycholog zbadał istnienie zależności między deklarowanymi przez nauczycieli wartościami a tymi, za którymi opowiadają się ich uczniowie. M. Fankanowskiego interesowała w szczególności problem wzajemnego oddziaływania obydwu podmiotów zbiorowych systemu edukacyjnego. Mało pocieszający jest wniosek, do którego doszedł badacz, a mianowicie, na podstawie danych empirycznych skonstatował on istotną różnicę w rozumieniu prawie wszystkich (*sic!*) wartości między grupą nauczycieli i uczniów. Jeszcze mniejszym optymizmem napawają przytoczone w artykule wypowiedzi

uczniów, w których sceptycznie wyrażają się oni o wpływie nauczycieli na ich przekonania i przekazywanie im ważnych wartości życiowych.

Znawca pedagogiki Bogdana Suchodolskiego i jego uczeń, Andrzej Sztylka, przygotował tekst pt. *Krytyka kształcenia moralno-etycznego jako pozytywny moment wychowania człowieka w humanistycznej koncepcji Bogdana Suchodolskiego*. Na podstawie wydanego w 1936 roku artykułu pt. *Wychowanie moralno-społeczne* autor rekonstruuje przedstawione wówczas przez B. Suchodolskiego stanowisko własne, a właściwie dezaprobatę wychowania moralnego, polegającego na urabianiu moralności wychowanka. Jak słusznie podkreśla A. Sztylka w nawiązaniu do omawianego przez siebie autora, rozwój moralny człowieka rozciąga się na całe życie i musi angażować go od wewnątrz. Konieczne zatem jest takie koncipowanie edukacji moralnej, która wyzwoli w człowieku jego twórcze siły i ukierunkuje je na doskonalenie siebie samego i wspólnoty, w której żyje.

Reprezentująca na konferencji WNP Maria Boużyk zastanawia się nad pytaniem: *Uczeń czy książka? Pedagogika Jacka Woronieckiego jako odpowiedź dla współczesnych systemów wychowania*. Czerpiąc inspiracje z wypowiedzi J. Woronieckiego, w szczególności dotyczących sprawności moralnych i sposobów ich funkcjonowania, autorka odnosi je do różnych aspektów współcześnie koncipowanego wychowania moralnego, a następnie reinterpretuje te aspekty.

Ks. Mariusz Sztaba w dość obszernym artykule zatytułowanym *Ważność etyki normatywnej dla kształtowania kultury moralnej młodego pokolenia. Refleksja w świetle nauczania Karola Wojtyły – św. Jana Pawła II i jego uczniów* przedstawia źródła i główne elementy koncepcyjne etyki filozoficznej, którą Karol Wojtyła – Jan Paweł II przejął i rozwinął, a następnie przekazał swoim następcom. Wydaje się jednak, że zasygnalizowany w tytule związek wyjaśnionej koncepcji z kształtowaniem kultury moralnej młodego pokolenia został potraktowany przez autora jako zadanie domowe dla czytelnika.

W ostatnim artykule zamieszczonym w dziale *Artykuły i rozprawy*, który opatrzuje tytuł: *Etyka integralna Kena Wilbera. Zarys idei i jej pedagogiczne implikacje*, Aneta Gop przybliży polskiemu czytelnikowi postać i główne idee współczesnego amerykańskiego filozofa, socjologa, psychologa, teoretyka systemów i pisarza Kena Wilbera. Jego prace coraz szerszym strumieniem docierają do Polski, warto więc zapoznać się z tym, co ma on do powiedzenia w sprawie wychowania.

W dziale *Colloquia* zamieszczono pięć tekstów w języku angielskim, które zostały zaprezentowane na rzeczowej konferencji. Dwa pierwsze odnoszą się do wzmiankowanego na początku tego wprowadzenia projektu ze Słowacji na temat edukacji moralnej. Dwa kolejne zostały przygotowane przez autorów z Turcji, a ostatni wyszedł spod pióra uczestnika konferencji reprezentującego Uniwersytet Karola w Pradze.

Andrej Rajský był kierownikiem projektu, którego pełna nazwa w języku słowackim brzmi: „Teoretické preskúmanie a empirické overenie konceptu prosociálnosti ako východiskovej bázy aktuálnej koncepcie Etickej výchovy v SR”. Przedmiotem

badania była ocena skuteczności nauczania przedmiotu szkolnego o nazwie „wychowanie etyczne” (*eticka výchova*), który funkcjonuje w słowackim systemie oświatowym jako obowiązkowe zajęcia szkolne na wszystkich poziomach edukacji, alternatywne do lekcji religii. U podstaw badania, przeprowadzonego w formie eksperymentu szkolnego (więcej na ten temat poniżej), leżała koncepcja teoretyczna, zgodnie z którą celem tych zajęć jest rozwijanie w uczących się cech prospołecznych. W swoim tekście pt. *Toward a Philosophy of Moral Education* A. Rajský wyjaśnia kluczową kategorię „prospołeczność”.

Jak wskazano powyżej, istotnym elementem słowackiego projektu było przeprowadzenie eksperymentu, który odbył się w wybranych słowackich szkołach podstawowych i średnich w roku szkolnym 2013/2014. Jeden z członków trnawskiego zespołu, Martin Brestovanský, w kolejnym artykule pt. *Prosocial Moral Reasoning and Behaviours: the Role of Ethics Education* opisuje zoperacjonalizowany model prospołeczności, stanowiący podstawę dla badania empirycznego. Autor streszcza w swoim artykule wyniki uzyskane dzięki dokonany pomiarom.

Pierwszym z wymienionych powyżej autorów z Turcji jest Hasan Ünder, który reprezentował Ankara University. Rozważany przez niego problem trafnie wyraża się w tytule artykułu: *The deethicization of life and restricting the moral education to a necessary and practicable minimum*. Zdaniem tureckiego filozofa wychowania we współczesności dominuje tendencja unikania kwestii moralnych i skupiania się na problemach o charakterze pragmatycznym. Ta swoista ucieczka od moralności ma swoje źródło w dyskomforcie psychicznym, jakiego doświadcza człowiek zmagający się z własną sferą moralną. Niebagatelną rolę odgrywa w tym również hedonistyczne nastawienie do życia, które dominuje w znacznej części społeczeństwa globalnego. Logiczną konsekwencją tych zjawisk jest dość powszechny wśród młodzieży brak zainteresowania tematami trudnymi czy wymagającymi osobistego wyrzeczenia, nie mówiąc już o zaangażowaniu dla dobra wspólnego. Ale to właśnie są tematy i problemy etyczne! Czy nie mamy więc do czynienia z deetyzacją życia?

Pochodząca również z Ankara University Nejla Doğan w tekście pt. *Ethics education and curriculum proposals for the construction of common life* w pewnym sensie kontynuuje zapoczątkowany w poprzednim artykule wątek – jeśli można tak powiedzieć – moralności młodzieżowej. W jej rozważaniach powraca kluczowa kwestia obecności problematyki moralnej w edukacji szkolnej. Po analizie tureckich programów kształcenia i stwierdzeniu w nich braku treści filozoficzno-etycznych autorka się zastanawia, jak przygotowuje się młodych ludzi współcześnie do tworzenia wspólnego świata opartego na poszanowaniu godności i odmienności drugiego.

Colloquia zamyka tekst autorstwa Davida Rybáka, który reprezentował na konferencji wiodący w Europie ośrodek myślenia fenomenologicznego, tj. Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Karola w Pradze. W artykule pt. *Some remarks regarding the importance of Husserl's phenomenology today* czeski pedagog przedstawił kilka propozycji wykorzystania dorobku tradycji fenomenologicznej we

współczesnej refleksji pedagogicznej, a w szczególności w odniesieniu do wychowania moralnego.

W rubryce *Recenzje* znalazło się omówienie książki Naděždy Pelcovej pt. *Człowiek i wychowanie w refleksji fenomenologicznej*. Autorka była w roku akademickim 2012/2013 zatrudniona na WNP jako profesor zagraniczny. Książka zawiera wygłoszone przez nią wówczas wykłady z zakresu pedagogiki fenomenologicznej. W *Kronice* zamieszczono sprawozdanie z II Seminarium Polskiej Myśli Pedagogicznej pt. „Realizm filozoficzny jako podstawa koncepcji i kierunków rozwoju polskiej myśli pedagogicznej” (Kraków, 29 kwietnia 2016 roku).

Dariusz Stępkowski

Stępkowski D. (2016). [Sprawozdanie:] *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Kształcenie moralno-etyczne i kompetencje: zadania systemu oświatowego w nowoczesnym społeczeństwie”* (Warszawa, 20–22 listopada 2015 roku). „Forum Pedagogiczne”, nr 1, s. 381–386.

Benner D., Nikolova R. (red.) (2016). *Ethisch-moralische Kompetenz als Teil öffentlicher Bildung. Der Berliner Ansatz zur Konstruktion und Erhebung ethisch-moralischer Kompetenzniveaus im öffentlichen Erziehungs- und Bildungssystem mit einem Ausblick auf Projekte zu ETiK-International*. Paderborn–München–Wien–Zürich: Schöningh.